

Távolról közelítve

Interjú Losonczy Anna kultúrantropológussal

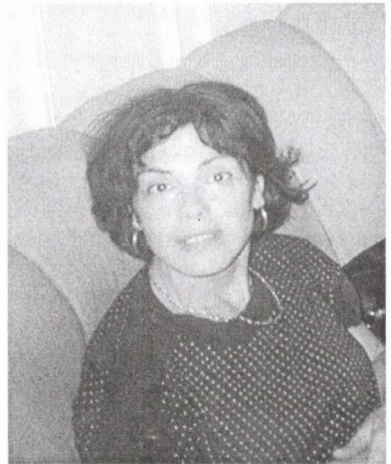
Losonczy Anna kultúrantropológus, a párizsi Sorbonne Ecole Pratique des Hautes Etudes tanára. 1972-ben hagyta el Magyarországot, Brüsszelben és Párizsban kulturális antropológiát tanult. 1975-ben kutatóként Kolumbiába utazott, ahová vissza-visszatérve, csaknem 20 éven át tanulmányozta az ottani interetnikus viszonyokat. 1997-ben jelent meg Párizsban „A szentek és a dzsungel” című könyve. Jelenleg Brüsszelben él.

Eredetileg francia—spanyol szakot és klinikai pszichológia szakot végeztem az Eötvösön. Az első külföldi és egyben a kultúrantropológiához fűződő kapcsolatom nem Párizshoz, hanem Brüsszelhez kötődik. Még itthon tanultam, amikor fölvetődött bennem, hogy azok a dolgok, amelyeket a klinikai pszichológiában mint minden emberre érvényes, univerzális összefüggéseket tanulunk meg, azok vajon nem kultúrafüggőek-e? De akkor még nem tudtam, hogy melyik az a tudományos diszciplína, amelyik ilyen kérdéssel foglalkozik.

Nálunk akkoriban még nem is létezett a kultúrantropológia mint tudomány.

Igaz, nálunk ez a tudományág csak 1989 után jelent meg. Addig csak az etnográfia és a néprajz létezett. Nagyon tiszteletreméltó munkákkal, kutatásokkal találkoztam, de az én kérdéseimre ezek a tudományágak nem adtak választ. Egy alkalommal betértem a Szé-

chényi Könyvtárba, ahol ráleltem Ralph Linton, a harmincas évekbeli jeles amerikai antropológus egyik alapmunkájára a kultúra pszichoanalitikus megközelítéséről és akkor értettem meg, hogy létezik az a tudományág, amellyel foglalkozni szeretnék és amelyet kulturális antropológiának hívnak.

Tudtad, hogy Belgiumban, Brüsszelben van ilyen?

Nem, nem tudtam. Én úgy mentem ki, hogy férjhez mentem. A férjem spanyol volt és politikai tevékenysége miatt 1972-ben el kellett jönnie Spanyolországból, mert ott nem élhetett tovább. Először Párizsba készültünk, de aztán különböző okok miatt Brüsszelben kötöttünk ki. Ott fedeztem fel, hogy van ilyen szak az Université Libre de Bruxelles-en, azaz a brüsszeli egyetemen és beiratkoztam. Ugyanakkor Párizsban van egy olyan egyetemi szintet meghaladó, különleges, kutatásra felkészítő intézmény, amit úgy hívnak, hogy Ecole Pratique des Hautes Etudes, ahová olyan emberek iratkozhattak be, akiknek már volt egy társadalomtudományi diplomájuk. Párhuzamosan tehát ide is jártam Roger Bastide egy szemináriumára, aki az egyetlen afro-amerikanista volt ebben az időben. Így aztán egyszerre végeztem a kultúranropológia szak első-második évét Brüsszelben és ugyanakkor a pszichológiai és a spanyol–francia diplomámnak köszönhetően körvonalazhattam egy kutatási tervet Roger Bastide-nak. Ő sajnos egy év múlva meghalt, de élete utolsó percéig csodálatos tanár volt: szigorú, szenvedélyes, kemény, de egyúttal megértő is. A kutatási tervem elfogadása után először úgy terveztem, hogy Kubába megyek, mert a férjhezmenetelem miatt elszalasztottam egy előző kubai ösztöndíjat, de miután elhagytam Magyarországot, többé nem kaphattam kubai vízumot. És akkor döntöttem el, visszaemlékezve az egyik legnagyobb irodalmi élményemre, Garcia Marquez Száz év magány című regényére, hogy Kolumbiában szeretnék dolgozni. Kevésbé tudott, hogy az Atlanti- és Csendes-óceáni partvidéken, Kolumbiában a népesség több mint 20%-a afrikai eredetű, és mivel ezt a népességet gyakorlatilag addig még nem tanulmányozta senki, az ottani kutatás jó ötletnek tűnt.

Nem féltél? 25–26 évesen elmenni a hírhedten erőszakos Latin-Amerikába?!

Nem. Félelem nem volt bennem sem akkor, sem azóta, ami persze csupán a magam felelőtlenségének vagy meggondolatlanságának köszönhető. Inkább rettentően kíváncsi voltam. Régi vágyam volt, hogy Latin-Amerikába menjek, ezért tanultam meg kezdetben spanyolul, ezért ismerkedtem meg a latin-amerikai írott kultúrával, legalábbis a kontinens egy részének kultúrájával. Ez a vágyam teljesült 1975-ben, 26 éves koromban, amikor először mentem oda terepmunkára. Egy évet töltöttem akkor ott egyedül, illetve a későbbiekben megismert ottani kollégák, barátok társaságában. Azt terveztem, hogy az ottani afrikai leszármazású, vagyis afro-amerikai népességet fogom tanulmányozni.

A Kritika című folyóirat egyik számában azt nyilatkoztad, hogy édesapád, Losonczy Géza halálának feldolgozása is beleszövődött a munkádba és életedbe. Hogyan értsük ezt?

Amikor 19 évesen, elsőéves egyetemistaként elolvastam a Száz év magányt, akkor a legátütőbb, legintenzívebb hatással rám abban volt, ahogy a regényben szereplő emberek feldolgozzák a halálnak és a születésnek, és ennek az egész körforgásnak az élményét. És az az érzésem támadt, hogy nem szeretnék úgy meghalni, hogy kimaradjon az életemből ezeknek az embereknek a megismerése. Nem szeretnék csupán egy homogén világban élni, hanem szeretném megtudni, hogy mi is van a hegyeken és a határokon túl.

Holott akkoriban ez még nemigen volt lehetséges Magyarországon.

Valóban. Akkor ez még intézményesen, azaz hatóságilag nem volt lehetséges. De belül lehetséges volt. Az embernek mindig marad az intézményes, szövevényes és törvényes represszív hálón túl egy saját belső szabadsága, amelyet persze kockázatos kipróbálni, mert néha az ember látja, hogy milyen kicsi is ez a szabadság, de meg lehet próbálni. Én megpróbáltam, sőt, talán egész életemben azt próbáltam, hogy hogyan lehet az otthont messzire vinni és a messzire behozni az otthonba. Nem hiszem, hogy ez mindig sikerült, de hiszem, hogy ez a törekvés egy egész emberi élet tétje lehet. Méltó tét, akár sikerül, akár nem. A halál tematikája is az, hogy hogyan lehet belőle életet fabrikálni és lényegében ez volt az a kérdés, amelyet feltettem magamnak. De térjünk vissza Kolumbiára. Az itteni népesség egy 300 évig tartó, irtózatossá traumatizmusnak az eredménye, ahol erőszakkal és örökre elszakítottak embereket a földjüktől, kultúrájuktól, társadalmuktól a visszajutás lehetősége nélkül. A semmiből, a traumatizmusból, a társadalmi élet és a szabadság teljes hiányából gyártottak — szinte azt lehet mondani — egy új társadalmat, új társadalmi szerveződést, újfajta tudatformákat, újfajta képzeteket, újfajta vallást, amiben valamilyen módon mint egy piros szál futott végig a régihez, a tudatosan elfelejtetthez való hűség. Engem ez a dolog izgató: hogyan lehet valamihez hűnek lenni, ami örökre elmúlt úgy, hogy közben az ember nem felejt el élni, nem felejt el az őt környező világgal kapcsolatba lépni. Számomra máig is ez maradt ezeknek a kultúráknak az alapvető és lenyűgöző ereje.

Valószínűleg az egyes emberi szituációknak is lehet ez a kérdésselvetése, hogy hogyan lehet hűnek maradni ahhoz, ami örökre elmúlt. Visszatérnék egy kicsit a megérkezésed pillanataihoz. Hogyan döntötted el, hogy itt és itt fogok kutatni? A térképre bökkve véletlenszerűen, vagy tudatosan, tudományos kritériumok alapján választottál helyszínt?

A térképre bizonyosan nem bökktem rá, egyrészt, mert nagyon rosszul olvasok térképet, az absztrakcióhoz kevés érzékem van (általában mindig és mindenütt intuitív módon tájékozodom), másrészt erről a zónáról nem is létezett akkoriban térkép. Megérkeztem Chocóba, az egyik zóna fővárosába. Körülötte dzsungel, folyók és egyetlen ösvényszerű út. A közlekedés főképp a folyókon zajlott és ma sincs háromnál több út arra felé. Hozzáteszem, a terület kb. kétszer akkora, mint Belgium! Tehát megérkeztem, és az irodalmi tapasztalatokra, valamint arra a kevés ismeretre támaszkodva, amelyet arról tudtam, hogy mi is az az etnográfiai módszer és a terepkutatás, úgy gondoltam, hogy olyan falut kell keresnem, amelyiknek van már bizonyos etnográfiai múltja. Ahhoz, hogy megértem, hogy a szökött és felszabadított rabszol-

gákból, akiknek a rabszolgaság természeténél fogva nem volt, nem lehetett családjuk a szó szokványos értelmében, hogyan alakított lakóközösséget és hogyan alakított ki egyfajta strukturált rokonsági rendszert, amely ma már létezik. Olyan falut kerestem, amely elég nagy volt ahhoz, hogy geneológiailag alkalmas legyen az efféle rokonsági kutatásokhoz és amelynek a múltja nagyjából a rabszolgaság végével kezdődik.

Ez 1851-re nyúlhat akkor vissza?

Igen. A rabszolgaság vége itt Kolumbiában 1851, amikor a bolíviai háborúk már törvényesen is véget vetettek a rabszolgaságnak. Ez Brazíliában és Kubában sokkal később következett be, ezért ezeken a helyeken még mindig találunk olyan idős embereket, akiknek a szülei, nagyszülei még rabszolgák voltak és vannak közvetlen, vagy közvetett emlékeik. A rabszolgaság intézménye még nem olyan régen szűnt meg, csak erre nem szívesen gondolunk. A helyválasztás harmadik kritériuma pedig az volt, hogy a falu legyen nagy, de csak annyira, hogy azért minden lakóját megismerhessem személyesen. Mert az etnográfiai módszer személyes módszer.

Egyszer azt írtad erről a módszerről, hogy a hallgatás tudománya is.

Ezt mint fiatal kutató még nem tudtam. Meg voltam arról győződve, mint, gondolom, a többi fiatal etnográfus is, hogy az idő kevés, az anyag óriási, a megértési kényszer tombol, tehát az embereket reggeltől estig különböző kérdésekkel kell fárasztani. Georges Braque, a festő mondta egyszer, hogy a magyarázatok és a kérdések fárasztják az igazságot. Ezt a gondolatot akkor én még nem ismertem, de egy intuitív pillanatban rádöbbsentem arra az evidenciára, hogy a kérdéseimre kapott válasz mindig csupán e kérdések produktuma. Ha ezzel szemben csak egyszerűen figyelek — hallgatom, hogy miről beszélgetnek az emberek és megyek velük oda, ahová ők mennek és ezekben az együttlétekből olyan keveset szólok és nyilvánulok meg, amennyire csak lehet, sőt, hagyom, hogy az emberek visszakérdezzenek, hiszen én nem természettudós vagyok, az én kutatásom alanyai emberi lények, akiknek véleménye van és joguk a kérdéseikhez —, akkor az egész sokkal érdekesebb lesz. Így aztán elhagytam ezt a kicsit rendőri, rentabilitásra törekvő kérdező módszert és megértettem, hogy az én szakmám a világon a legszebb szakma. Archaikus szakma annyiban, hogy ebben nem lehet sietni. Az egész világ siethet és siet is egyre inkább, de az etnográfia még mindig sok időt igényel. Mi reggeltől estig és estétől reggelig valamilyen módon mindig dolgozunk, miközben igazából sosem dolgozunk. Mindehhez pedig olyan sok időnk van, amennyi soha nem volt azelőtt és soha nem lesz azután. Rá kellett döbbsennem, hogy ez olyan óriási kiváltság, amelyet a hisztérikusan rentabilitásra törekvő magatartással nem szabad szétörni, mert akkor az nem lesz igazán etnográfia.

Megtaláltad tehát azt a szabadságot, amelyet itthon kerestél.

Így van. Ezt a szabadságot pedig ezeknek az embereknek köszönhetem, akiknek a humorérzéke, a toleranciája, az iróniája, a nagyon szemérmes, de nagyon jelenlévő barátsága az egyik legnagyobb ajándék, amit az élettől kap-

tam, pedig volt egy jó pár, mint például a két gyermekem. Mégis azt a keveset, amit az életről tudok, nagyrészt ezektől az emberektől tanultam.

Gyakorlatilag tehát megtaláltad a megfelelő falut. Mi történt ezután? Beköltöztél egy családhoz?

Igen, egy idős házaspárhoz költöztem, akiknek már nem otthon éltek a gyerekei. Elfoglalhattam a lakásban az ún. salát, ami az utcára néző, a nap-palihoz hasonlatos fogadó helyiség, és ahol megtalálhatók a családi védőszentek oltárai is. Ezeknek az oltároknak a szomszédságában akasztottam fel a függőágyamat, raktam szét a könyveimet, a gyógyszereket az emberek számára és szépen elindult az élet a maga fizikai és lelki nehézségeivel együtt. Például az élelmiszermennyiség fluktuációja éves szinten időnként majdhogynem eléri a kollektív éhség szintjét ezekben a falvakban. Ezt megosztani velük — ez magától értetődő. Lelkileg voltak nehezebb pillanatok, nemcsak a honvágy miatt, hanem a kétségek miatt, hogy vajon sikerül-e megérteni ezt a társadalmat, ami időnként olyannak tűnt, mint a homok, amelyik elfolyik az ujjaid között és nem lehet megfogni. Az etnográfiai élmény magányossága (ami persze nem abszolútum, hiszen vannak kollégák, akik a családjukkal együtt utaznak a terepekre, nem úgy, mint én, aki mindig egyedül), amikor megoszthatatlanná válik minden elméleti kérdés, szakmai kétség, amikor a válaszokat is magamnak kellett megtalálnom és nem tudhattam, hogy a válaszok jók-e, vagy rosszak, csak azt, hogy én viselem értük a felelősséget. Ez az év tehát így múlt el és azt a felfedezést hozta magával, hogy ez az afro leszármazású néger társadalom teljesen megérthetetlen a folyó felső torkolatánál élő embérra indiáncsoportok léte és a velük való kapcsolat megértése nélkül. Így vált világossá, hogy kutatásom tárgya nem egy társadalom, hanem e két társadalom egymást átszövő kapcsolata.

Tehát az afro, volt rabszolgaközösség és a spanyol ajkú indián közösség. Ezt a két kultúrát kellett valahogy megértened?

Igen. Kinttartózkodásom első hónapja után rájöttem, ha meg akarom érteni, hogyan működik ez a néger társadalom, akkor az indiánokkal való csereszonyok megértése nélkül ez lehetetlen lesz. Ezek a cserezszonyok nemcsak gazdasági viszonyok, hanem szellemek, keresztnevek, gyerekek cseréjét is jelenti ebben a két társadalomban, amelyek egyáltalán nem szeretik egymást, de sikerült megkonstruálniuk egyfajta békét és abszolút békében élnek.

Gondolom, ez lett a fő kérdés számodra, hogy hogyan voltak képesek ezt a békét megteremteni.

Így van. Ennek a kétféjű vállalkozásnak végül ez lett az alapkérdése. Kolumbiában különösen, de az egész világon hatalmas irodalma van annak, hogy hogyan jönnek létre erőszakos konfliktusok emberek és embercsoportok között. Ez az irodalom sokszor azon alapszik, mintha a béke az egyének és embercsoportok között valamiféle evidencia lenne, amit nem kell kutatni. A béke a normális állapot. Márpedig a világ állapota azt mutatja, hogy statisztici-

kailag gyakoribb állapot a violens konfliktusok állapota. Úgy éreztem, hogy a béke legalább annyira, ha nem jobban megkonstruált állapot, mint a violens állapotok, és ezért szerettem volna tudni, hogyan lehetséges két etnikum, két különböző kultúrájú embercsoport között, amelyeknek sem gazdasági, sem szellemi érdekeik nem azonosak, ezt a békét megteremteni. Ez nagyon fontos kérdés lett számomra mind elméleti, mind etikai vonatkozásban.

Úgy vélem, ez a problémakör most Európában is nagyon aktuális, csak az a kérdés, hogy mindaz, amit a könyvedben leírtál, amiről majd később ejtünk szót, vajon adaptálható-e más közegbe. Vannak-e a béketeremtésnek olyan technikái, amelyek használhatók az európai civilizációban is?

Egy etnológus sosem geopolitikai tanácsadó. Az etnológus — tanácstalan ember. Azért kutat, mert nem tudja. És minél tovább kutat, annál kevésbé tudja. Csak azt teheti, hogy leírja és elmondja azt, amit látott. Ezen a szinten az mondható el, hogy ebben helyzetben, ahogy a néger és indián társadalmak együtt élnek ebben a zónában — és nagyon sok más latin-amerikai zónában, tehát azért lehet általánosítani — a távolságtartás az, ami a béketeremtés egyik fontos mechanizmusának látszik. Lehet, hogy ez paradoxon, de nekem ez a tapasztalatom.

Hogyan lehet távolságot tartani, miközben napi cserekapcsolatban vannak egymással ezek a társadalmak?

Nem, ezek nem napi kapcsolatok. A kapcsolatok bizonyos ünnepekhez vannak kötve. Az egymás területére lépésnek is megvannak a maga rituáléi.

És a házassági viszonyok?

Házasság nincs. Tudom, hogy ez sokkolóan hangzik, számomra is az volt. Különösen mert a 60-as évek amerikai szociológiája, amelyen fölnőttünk, részben azt próbálta megmutatni és elfogadtatni, hogy a csoportok közötti házasság a tolerancia garanciája. Etnológiai terepszinten ez nem evidens. Lévi-Strauss egyszer már az 50-es években erről röviden írt a Faj és történelem (Race et histoire) című szövegében, amelyet az UNESCO kért tőle és amiből nagy botrány lett. Arról írt ugyanis, hogy az emberi társadalmaknak ahhoz, hogy maguk tudjanak maradni, bizonyos távolságot kell egymástól tartaniuk. A dialógushoz távolság kell. A távolság felszámolása vagy szimbiózishoz, vagy erőszakhoz vezet. A dialógushoz viszont két partner kell, akik különböznek egymástól és ehhez nélkülözhetetlen a távolság. Ezt a nyelvészociológusok is konstatálták, leírták és tudják, de ennek a gyakorlati vagy etikai elfogadása bizonyos akadályokba ütközik, holott a valóság sokszor ezt mutatja.

Mesélj nekünk valamilyen konkrét történetet az ottani élményedből!

Mint mondtam, a négerék és az indiánok csereviszonyában a házasság kizárt dolog. Viszont a rituális komaság létezik. A rituális komaság a katolikus komaság ideológiáján alapszik és rituális szinten testvérviszonyt hoz létre két

pár között, a szülői és a keresztszülői pár között, akik együtt adnak nevet egy indián kisgyereknek. Ez a testvérvizony kizárja a házasságot, viszont nem zárja ki az állandó gazdasági és szolgálat-cserét, sőt igényli ezeket. Ez az együttműködésük egyik kiterjedése, ez a rituális komaság, amely kötelezően tiszteletteljes viszony, mindenfajta viccelődést és agressziót kizár, és ami szíves-ségekhez, munka-kooperációhoz és gazdasági cserékhez szolgál alapul.

Ez a bizonyos béke-konstruálás volt tehát az egyik dolog, ami érdekelt. De legalább ennyire izgalmas lehetett számodra, hogy a néger népesség hogyan élte át a rabszolgaság traumáját, hogyan tudott egy új közösséget, új kultúrát teremteni magának.

Pontosan. A mi etnológiai látásmódunk, gondolkodásunk ezekről a csoportokról azt feltételezte, legalábbis a klasszikus etnológiában, hogy ezek a csoportok történelemnélküliek, ha a történelmet mint a változások történelmét tekintjük. Azaz feltételeztük, hogy amit ezekben a csoportokban látunk, az már nagyon hosszú ideje így van. Az etnotörténeti kutatások kezdetén, 25–30 évvel ezelőtt a hagyományos, írott kultúrák történészei részéről, Franciaországban az Annales körül, egy újfajta fogékonyság mutatkozott az orális történetre, a mikrotörténetre. Azokra a történelmi folyamatokra, amelyek nem eseményekhez és nem változásokhoz köthetők, hanem amelyeket a Fernand Braudel úgy hívott, hogy „les structures des longues durées”, tehát a hosszan tartó struktúrákra. Ezért abban az időben a történelem és az etnológia nagyon termékeny módon tudott közeledni egymáshoz. Ebből a szempontból rendkívül érdekes volt egy olyan társadalmat tanulmányozni, amelynek a születése mint társadalmi forma, mint tudatforma, mint territoriális, térbe beleírt társadalmi és szerveződési forma, viszonylag a közeli tegnap történelméhez tartozik. Ezek a csoportok csak a rabszolgaság vége után válhattak önálló, szervezett társadalmi csoportokká és lényegében szabad történetük csupán százegynéhány év.

Arról talán nem is szólva, hogy a szabadságot megelőző rabszolgasági periódusnak bizonyára voltak szociálpszichológiai és genetikai vonzatai, lenyomatjai.

Ebben az volt különösen érdekes, hogy én is az előzőekben leírt szellemben kezdtem meg a kutatást, vagyis hogy ezeknek a csoportoknak mint társadalmi alanyoknak a története százvalahány éves. Közben a latin-amerikai és észak-amerikai történészek egyre finomabban dolgozták fel a rabszolgaság történetét és ezekből a munkákból megérthettük, hogy a rabszolgaság, legalábbis Latin-Amerikában, jóval kevésbé volt homogén és áthatolhatatlan intézmény, mint ahogy mi hittük. A rabszolgaság intézménye nem tiltott le egyértelműen mindenfajta társadalmi szerveződést és a rabszolgák között is voltak hierarchikus lépcsőzetek. A rabszolgaság sem volt tehát egy minden társadalmiságtól megfosztott blokk. Azaz a rabszolgák sem csak mint tömeg léteztek, hanem mint artikulált társadalmi csoportok. Jó példa erre a rituális komaság, amellyel vezeték- és keresztneveket szerezhettek és amellyel a leszármazás rettenetes hiányát pótolták. A vezeték- és keresztnevek alapvető dimenziói az emberi létnek. A nem megnevezett ember, az ember, akit nem

lehet megszólítani, az nincs, az nem létezik. Nem csak bürokratikus értelemben, hanem bármely emberi társadalmat tekintve. Ezeknek az embereknek alapvetően fontos volt, hogy nevük legyen. Erre volt eszköz a rituális komaság, amelyben ezeket a vezeték- és keresztnéveket megkaphatták már a rabszolgaság alatt. Kialakulhattak a patronimikus leszármazási ágak és a rabszolgaságról alkotott képünk is átalakulhatott az etnológia inspirációjára és a történészek munkájának eredményeképp. Kiderült, hogy ezeknek az embereknek mint társadalmi alanyoknak sokkal hosszabb történetük van, mint gondoltuk. Természetesen jóval autonómabb társadalmi alanyok lettek a rabszolgaság vége után, de a rabszolgaságnak az a látásmódja, amely ezeket az embereket a teljes passzivitásra és áldozati szerepre kárhoztatta, hibás volt, és ahhoz a máig élő etnológiai visszássághoz vezet, amely azt hajtogatja, hogy nekik nincs kultúrájuk és a környező kultúrákból vesznek csak át mindent. Ez nem így van! Ezek az emberek a környező kultúrákból vett elemekből teljesen újfajta kombinációkat építenek, ami éppen az ő kultúrájuk egy állandó kitalálási folyamatban.

Azt mondtad, hogy 20 éven át kutattad ezt a területet. Akkor bizonyára többször visszatértél Kolumbiába.

Persze, a mai napig vissza-visszatérek.

Megmutattad-e a munkád eredményét, könyvedet az ottaniaknak?

Természetesen. Először a doktori disszertációmát, később a könyvemet is megmutattam, bár miután mindkettőt franciául írtam, az ottaniak nem értették. Viszont a könyvemnek azt a fejezetét, amelyben a rituális komaságról, a rokonságokról írtam, szándékosan nem absztraháltam teljesen, hanem valóságos nevekké írtam meg. Ezért amikor az emberek kinyitották a könyvemet, ott találták benne a nevüket. A faluban sok embernek megvan a könyvem, felütik és mutogatják, hogy itt vagyok én, és ott meg a nagypapa. Így van direkt kapcsolatuk a könyvvel. Másrészt a könyvnek gyakorlati jelentősége is volt. Amikor 1992-ben Kolumbia új alkotmányt kapott, ebben az alkotmányban a kolumbiai államszervezet más módon van meghatározva, mint az előzőben. Ebben már Kolumbia mint multietnikus és polikulturális állam szerepel. Ebből következően az etnikai kisebbségek jogilag meghatározódtak és jogokat kaptak.

Milyen arányban élnek ott különböző népségek?

65 indián nyelvet tartunk számon Kolumbiában, ami nagyon sok. Ehhez hozzárendelődik 38 millió lakos, amelyből kb. 700 000–900 000 az indián, bár konkrét statisztikák nincsenek. A néger vagy mulatt népség demográfiaiailag sokkal markánsabb, a népség kb. 18–20%-át teszi ki. Azért érződik itt némi statisztikai bizonytalanság, mert Kolumbiában a népszámláláskor régen nem használták a szín- és etnikai kritériumokat. Most az etnikai kritériumokat már használják, de a szint ma sem.

Az új alkotmányban megtalálható jogok ezekre az etnikai csoportokra vonatkoznak?

Ez is nagyon érdekes. A törvények, amelyek a latin-amerikai országokban 1980-ra mindenütt létrejöttek — ha nem is ennyire liberális tartalommal —, olykor maguk produkálnak indiánokat. Egyszerűen azért, mert az indiánként meghatározott közösségek juthatnak csak jogokhoz és persze pénzhez. Ebből adódik, hogy sok olyan csoport, amelyik már régen, évtizedek óta elveszítette a saját nyelvét, már régen nem vallotta magát indiánnak, most megpróbálja az etnológusok könyvein keresztül visszaszerezni a nyelvét, a kultúráját és indiánnak vallja magát, mert ezzel nagyon fontos jogok járnak együtt mind az egészségüggyel, mind az iskolázatással és hasonlókkal kapcsolatban.

Jogi eszközökkel meg lehet-e menteni eltűnőben lévő közösségeket, kultúrákat?

Egyszerre meg lehet menteni és át lehet alakítani. Mivel az indián csoportok etnikai tudata és territoriális berendezkedése nagyon plasztikus és nagyon rugalmas volt, nem voltak jól körülírt határok sehol, sem Amazóniában, sem másutt. A törvénynek köszönhetően most ezek a határok megkeményedtek a szó szoros értelmében és kerítéssel körülkerítettek lettek. Megindul egyfajta nemzetfejlődés és a törvény hatására neoindián etnikumok jöttek létre. Megmenteni és átalakítani. A folyamat egyértelműen pozitív, de vannak perverz hatásai. Olyan dimenziókat visz ezekbe a társadalmakba, amelyek azelőtt nem voltak benne.

Ez hasonlatosnak tűnik a nemzetállamok lábrakapásához?

Igen. Ez olyan erőszakforrást hoz létre a kisebbségi társadalmak között, ami újabb erőszakgócot teremt Kolumbiában. Kicsit szomorúan mondom ezt, mert ezért a törvényért én is harcoltam több más kollégával együtt. Ezért is érzek felelősséget iránta, mert bár voltak bennem bizonyos kétségek a törvény másodlagos hatásával kapcsolatban, de akkor ez volt az egyetlen lehetséges út. 1976-ban, amikor Kolumbia keleti részén, Villa Vicenzio városában voltam terepkutatáson, bementem egy kávéházba, ahol kizárólag férfiak ültek számos üres és teli sörösüveg társaságában. Akaratlanul is hallottam, a beszélgetésüket: — Én az elmúlt héten nem löttem egyet sem, nem volt szerencsém. — Én löttem kettőt is a múlt héten! Egy harmadikat pedig megfogtam és most majd eladom. — Háromnegyed órás beszélgetés után realizáltam csak, hogy ezek az emberek nem egy békés vadásztársaság tagjai, hanem ezek a fehér parasztok a guaibó indiánokról beszélnek így, akiket 1976-ban még vadászni lehetett, akiknek nem volt emberi státusuk és el lehetett őket adni. Ma, ehhez képest, 1991 óta 2 indián szenátor van a kolumbiai parlamentben. Három kollégával asszisztáltunk ahhoz, amikor ez a két szenátor először lépett a parlamenti ülésterembe, és azt kell mondanom, mindhárman sírtunk örömmükben, mert tudtuk, milyen messziről érkeztek ezek az emberek. Ehhez kell tehát hasonlítani ezeket a dolgokat. Mindez hasonlóképp volt Braziliában és másutt is.

Akkor ez ún. résztvevő szociológia vagy résztvevő antropológia, amit Te csináltál, azaz nem csak kívülről nézted a dolgokat, hanem nagyon is belefolytál az eseményekbe.

Az amerikai antropológiai tanítás azon alapult, hogy egyfajta sürgősségi antropológiát kell csinálnunk, mert ezek az emberek, ezek a csoportok percek múlva el fognak tűnni. Ehhez képest demográfiai gazdagodás mutatkozik 30 éve az indiánoknál, amiben persze a modern egészségügy is szerepet játszik. Viszont maradt az afrikanistáknak néha talán furcsának tűnő elkötelezettség az emberekkel szemben, az a hamis tudat, hogy ezek törékeny, múltó társadalmak. Holott ezek a társadalmak fantasztikus ügyességgel lépnek a modernitásba és adaptálódnak hozzá. Igaz, nagy ára van az ilyen megmaradásnak. Mert a tradíciók megtartásáért csak abszolút modern eszközökkel lehet harcolni. De ezek a modern eszközök belülről roncsolják szét és teszik folklorisztikussá a tradíciókat.

Ez valóban mély ellentmondás. Mégis boldognak látlak, mint aki elérte a maga elé kitűzött célokat. Érdekelne, hogy a könyved eddig miért nem jelent meg magyarul?

Rendkívül megtisztelő lenne, ha a könyvem magyarul is megjelenhetne, de igazság szerint üzleti szempontból nem volna túl rentábilis. Egy művelt, társadalomtudományok és irodalom iránt érdeklődő ember bizonyára el tudná olvasni, de azért nem nevezném olyan könyvnek, amely a széles nagyközönség érdeklődésére számot tarthatna. Én azt hiszem Rousseau-nak igaza volt, amikor azt mondta: „Ha az emberekre vagyunk kíváncsiak, nézzünk magunk köré, de ha az emberre, akkor nézzünk messze!” Az idézett mondat, amelyet Lévi-Strauss is gyakran említ, tulajdonképpen megteremtette a modern kultúranropológia alapjait. És igaz: ha az embert akarjuk megismerni, akkor vigyük el a tekintetünket messzire, mert csak a különbségeken keresztül ismerhetők meg a hasonlóságok. Ebből a szempontból egy könyv, amely nem közép-európai, hanem latin-amerikai interetnikus viszonyról és túlélő társadalomról szól, valamit mondhat ugyan a közép-európaiaknak, hiszen valamennyien bizonyos szempontból túlélők vagyunk és interetnikus viszonyok között élünk, de lehetséges, hogy a mostani pillanat Közép-Európa és Magyarország számára nem az, amikor lehetséges megengedni magunknak azt a luxust, hogy messzire emeljük a tekintetünket.

Néhány éve megjelent a Terrain c. etnográfiai lapban egy érdekes elemzésed a Himnuszról és a Szóatról. Nem tudom, hogy kultúranropológusként mit táltál e két szövegben, ami fontos lehet a tudományág szempontjából?

Nagyon nehéz dolog volt a magyarságnak ehhez a két, szinte szent, szakrális szövegéhez hozzányúlni, különösen mert az ember maga is osztozik ebben az érzésben, és ezek a szövegek annyira a részévé váltak, hogy nehéz azt a jó távolságot megtalálni, amelyből ezek a szövegek és bármilyen tárgy, az antropológiai kutatás tárgyaiként tekinthetők. A decentralás tulajdonképpen az antropológiai módszer alapja, vagyis hogy a legközelebbit is el tudjuk távolítani magunktól annyira, hogy egzotikussá, izgalmassá és ismeretlenné vál-

jék. Erre tettem kísérletet a Himnusszal és a Szózáttal, amelyeket természetesen én is, mint minden magyar ember, négy-öt éves korom óta ismerek, tudok. Megpróbáltam egyszerre úgy tekinteni a verseket mint strukturált eredetmitoszt és mint ritust. Amikor elénekeljük a Himnuszt vagy a Szózatot, akkor a mindennapi életbe hirtelen beleékelődik két perc valami más, ami a rítus pillanata. Ez alatt olyan odatartozási szálát érzünk meg a szövegen és a zenén keresztül, amelyet a mindennapokban nem tudunk mindig megérezni. Olyan elképzelt közösséghez tartozási érzést — mondaná Benedict Andersson angol történész — amelyet minden nemzeti közösséghez tartozó érez. Ahhoz a hazához, ami nem feltétlenül, és nagyon ritkán esik egybe egy állam határáival. Lehet nagyobb vagy kisebb, lehet lebegő, vagy egyszerűen immateriális ez a haza, amikor például egész egyszerűen a nyelvet, semmi mást, csak a nyelvet jelenti. A lengyel himnuszban az hangzik el — mert ez az elemzésem a Himnuszról és a Szózatról a környező országbeli himnuszok összehasonlító elemzésével fejeződik be —, hogy Lengyelország addig él, amíg mi élünk. Ez már egy olyan immaterializálása a hazának, ami független az államhatártól és az adott politikai kontextustól. Azt lehet mondani, hogy hát hogyan lehet a Himnusz és a Szózat egyszerre eredetmitosz? És aztán még a Nemzeti dal? Hogyan lehet három eredetmitosza egy nemzeti közösségnek? Éppen ez az, ami szembeállítja a hazafiságot a nacionalizmussal. A hazafiság elfogadja a pluralitást és feltételezi. Azt jelenti, hogy többfajta hazafiság van és többfajta eredetmitosz. Többfajta rekonstruálása van a történelemnek és többfajta jövőkép is létezik. A Himnusz és a Szózat kétfajta módon konstruálja meg a múltat, jelent és a jövőt. Bizonyos módon fontos összecsengésekkel, a vallás által nagyon megérintett formában, zsoltár és ima formájában. Ez is nagyon érdekes, hogy a hazafiságnak mi köze van bizonyos vallási formákhoz vagy bizonyos szakralitáshoz. Mindennek az analízise vezetett ahhoz a hipotézishez, amelyet aztán ebben a cikkben leírtam — publikáltam más cikkeket is azóta az erdélyi terepről a csiksomlyói búcsú kapcsán —, hogy van egy közép-európai közös szimbólumkészlet a hazafiság és az odatartozás körül. Ahogy van közép-európai népzene Bartók szerint, egy közép-európai paradigmátikus népdal. És ebből a szimbólum-készletből a nemzetállamok születése pillanatában kvázi mindegyik kivágott egy bizonyos részt, amit mint sajátot követelt és állított szembe a többiekével. De valójában véve mi interetnikus módon beszélünk a hazáról egész Közép-Európában, akármennyire az ellenségei vagyunk egymásnak, és bármennyire szembenállnak egymással a hazák, pontosabban az államok. A mi odatartozási nyelvünk mégis interetnikus.

Az interjút, amely 1999. november 26-án hangzott el a Kossuth Rádió Fórum c. műsorában,

M A G Y A R R Á D I Ó

Sipos Júlia készítette.